

УДК 001.82: 338.432

*Л.М. ХУДОЛІЙ, Я.С. ЛАРИНА, Г.М. ЧОРНИЙ,
доктори економічних наук, професори
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Методи наукових досліджень в аграрній економіці

Постановка проблеми. Досвід роботи з аспірантами та студентами магістерського рівня підготовки показує, що при проведенні наукових досліджень і оформленні їхніх результатів мають місце певні негаразди, викликані розбіжностями в розумінні понять «методи». Сучасні наукові публікації й навчальні посібники, присвячені організації наукових досліджень, засвідчують різні позиції їхніх авторів щодо науково-дослідної термінології. В результаті цього має місце певна невизначеність у структурі змісту магістерських і дисертаційних робіт та доборі методів наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок в опрацювання методів наукових досліджень зроблено вітчизняними фахівцями. Серед них праці А.С. Гальчинського [14], В.І. Ганіна [16], О.Ю. Єрмакова [2], А.М. Кандиби [10], М.О. Климен-

ка [5], О.В. Крушельницької [6], С.В. Мочерного [7], а також іноземних учених [19–25]. Особливості методів досліджень в аграрній науці розглядалися у працях В.Г. Андрійчука [17], Р.А. Івануха, С.Л. Дусановського, Є.М. Білана [18]. Проте складність цієї проблеми потребує подальших досліджень.

Мета статті – уточнити й поглибити зміст поняття «методи дослідження» в контексті підготовки магістерських і дисертаційних робіт.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріали спостережень за змістом людської діяльності у різних сферах суспільного життя та їх кропіткий аналіз доводять про те, що тут завжди присутні різноманітні методи (табл.1). Широкий спектр використання слова «метод» наведено в економічному енциклопедичному словнику, де розкривається зміст 39-ти понять, які розпочинаються цим терміном [7, с. 484–492].

© Л.М. Худолій, Я.С. Ларіна, Г.М. Чорний, 2013

1. Методи діяльності в різних галузях суспільного життя

Галузь суспільного життя	Назви робіт і методи їх виконання	
	Робота	Метод
Промисловість	Виготовлення товарів	1. Індивідуальне виробництво 2. Серійне виробництво 3. Масове виробництво
Землеробство	Глибоке розпушування ґрунту	1. Оранка з оборотом пласта 2. Безпліцева оранка
Рослинництво	Збирання врожаю зернових колосових	1. Пряме комбайнування 2. Роздільне збирання
Торгівля	Реалізація товарів	1. Прямий збут 2. Збут через посередників
Медицина	Лікування хвороб	1. Терапевтичне 2. Хірургічне 3. Психіатричне
Навчання у вищій школі	Опанування програмним матеріалом	1. Лекція 2. Семінар 3. Самостійна робота студента
Наукова діяльність	Пізнання людиною явищ і процесів навколишнього світу	1. Спостереження 2. Експеримент 3. Моделювання

Джерело: досліджено авторами.

Матеріали таблиці 1 дають підставу стверджувати, що методи є універсальним явищем у процесах усіх видів людської діяльності. Водночас термін «метод» неоднаково тлумачиться у словникових джерелах, наприклад:

- 1) «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя» [4, с. 465];
- 2) «прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [4, с. 465];
- 3) «спосіб досягнення якої-небудь мети, розв'язання конкретного завдання» [5, с. 795];
- 4) «сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) діяльності» [5, с. 795];
- 5) «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя»... [6, с. 339];
- 6) «прийом або система, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [6, с. 339];

7) «спосіб дії, боротьби і т.п.» [6, с. 339].

Із наведених прикладів у словниках [4–6] для всіх ситуацій у суспільному житті доцільно взяти до уваги саме найпростіше тлумачення методу як «способу дії» [6, с. 339].

Матеріали таблиці 1 та словникові джерела уможливають уточнити зміст поняття «метод» для всіх сфер людської діяльності та сформулювати його в такій редакції: метод як явище в практичній діяльності людей – це спосіб виконання конкретної дії.

Людська діяльність за ступенем складності містить наступні елементи: дії, операції і роботи. Тому й поняття «метод» як явище є способом виконання певної дії, або операції, або роботи.

Інтерпретація терміна «метод» у контексті науково-дослідної діяльності має свою специфіку, зумовлену особливостями даної сфери. При цьому слід зауважити, що тут мають місце досить різноманітні розуміння такого поняття (табл. 2).

2. Тлумачення поняття «метод» різними авторами

Автор	Зміст поняття «метод»
Пономаренко А.А. [1, с.9]	<u>Сукупність</u> прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності
Єрмаков О.Ю. [2, с.193]	<u>Система</u> засобів вивчення суті явищ і процесів
Цехмістрова Г.С. [3, с.80]	<u>Засіб</u> досягнення мети
Крушельницька О.В. [8, с.78]	<u>Система</u> розумових і (або) практичних <u>операцій</u> (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети

Сурмін Ю.П. [9, с.120]	<u>Правильний шлях</u> , засіб досягнення будь-якої мети, розв'язання будь-якого завдання
Кандиба А.М. [10, с.63]	<u>Сукупність прийомів</u> і операцій щодо планомірного збору, обробки й аналізу первинної наукової інформації
Клименко М.О. [11, с.57]	<u>Спосіб дослідження явищ</u> , планомірний підхід до їх вивчення, послідовності дій під час проведення наукового дослідження

Джерело: Досліджено авторами.

У ґрунтовній праці Ю.П. Сурміна «Майстерня вченого» також наводиться ряд визначень поняття «метод дослідження» різними авторами:

- 1) «... діяльність, спрямована на об'єкт з метою одержання знань про неї»;
- 2) «... правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети...»;
- 3) «... засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості»;
- 4) «... система принципів та правила практичної і теоретичної діяльності»;
- 5) «... сукупність систематизованих пізнавальних операцій...»;
- 6) «... сукупність пізнавальних процедур»;
- 7) «... сукупність відносно рівнозначних операцій»;
- 8) «... система дій з досягнення поставлених цілей...»;
- 9) «... сукупність принципів, процедур і конкретних методик»;
- 10) «... форма зв'язку дослідника з об'єктом дослідження»;
- 11) «... засіб ... вдосконалення і розвитку» знань»;
- 12) «... один з інтеграційних механізмів науки» [9, с.120].

Складність цього поняття зумовила той факт, що воно неоднаково тлумачиться не лише в матеріалах, наведених у таблиці 2, а, як бачимо, і в огляді джерел, використаних Ю.П. Сурмінім. Прикро, що сам Ю.П. Сурмін також по-різному тлумачить поняття метод [9, с.120]: «Метод – сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дій». При цьому читачеві важко зрозуміти з цього визначення конкретну сутність поняття «метод».

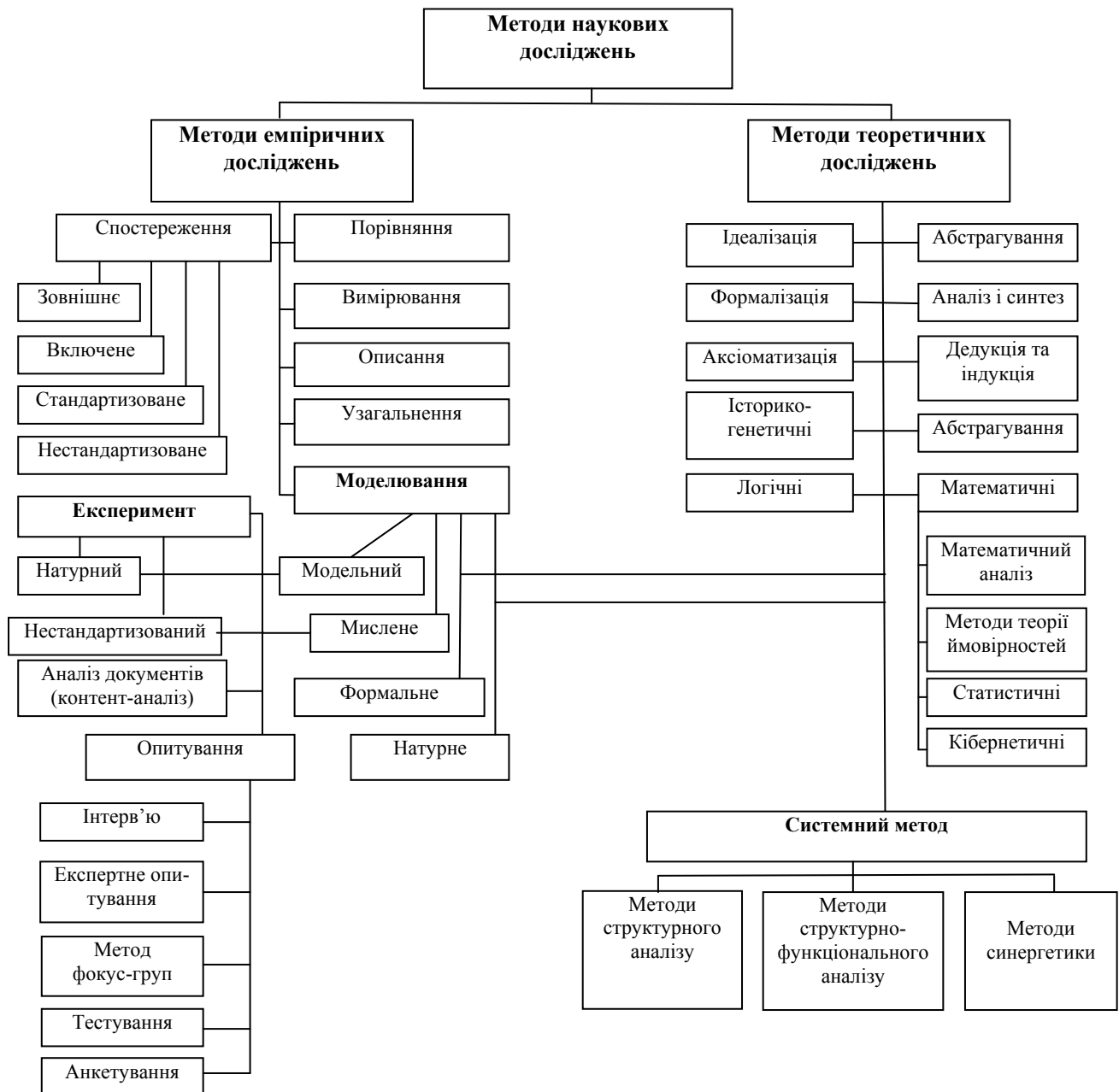
Матеріали копінтих спостережень за проведенням наукових досліджень, а також ретельний аналіз літературних, навчальних і словникових джерел стосовно поняття «ме-

тод» у сфері наукової діяльності дають змогу стверджувати, що методи наукового дослідження як явище – це способи виконання конкретних дій, або операцій, або робіт на всіх етапах цього процесу, а саме: обрання об'єкта дослідження; виділення з об'єкта дослідження предмета дослідження; формулювання проблеми дослідження; визначення мети дослідження; формулювання теми дослідження; опрацювання вузлових і робочих завдань; складання плану (змісту) дисертації; текстовий виклад ходу розв'язання завдань та одержання результатів (за розділами дисертації); формулювання результатів розв'язаних завдань (висновків); виділення з висновків пунктів, які становлять наукову новизну і показують досягнення мети дослідження, запровадження результатів у практичну діяльність.

Перераховані етапи процесу дисертаційного дослідження мають різну складність, а тому й потребують для свого здійснення відповідно різних елементів діяльності – дій, операцій, часткових робіт, фрагментарних робіт, повних робіт. Кожний із цих елементів діяльності за ступенем складності потребує також адекватних методів виконання, тобто методів дослідження.

Уважні спостереження за використанням дослідниками методів упродовж усього процесу дослідження (від обрання об'єкта дослідження і до запровадження результатів у практичну діяльність) показують, що всім їм притаманна одна суттєва характерна риса – вони визначають, приписують, диктують, вимагають завжди як саме належить діяти в конкретних ситуаціях.

Логіка людської діяльності, в тому числі й науково-дослідної, відповідь на запитання «Як діяти?» ототожнює з конкретними правилами (принципами), що і дають пряму відповідь на це запитання.

Методи наукових досліджень

Джерело: Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця. –К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.

Зроблений висновок дає підстави розглядати методи дослідження також як свого роду принципи (правила), тобто елементи теоретичних знань. Звідси методи дослідження в теорії пізнання – це принципи, яких дотримується дослідник протягом усього процесу дослідження.

Методи дослідження як і будь-яке множинне явище для його глибшого й предметнішого пізнання підлягають розподілу за певними ознаками на конкретні групи і підгрупи, тобто класифікуються. Розбіжність у

тлумаченні самого поняття «методи дослідження» безумовно породжують аналогічне неоднозначне розуміння їх класифікації. Серед численних варіантів класифікації методів дослідження, що трапляються в сучасних наукових і навчальних публікаціях, пропонується варіант Ю.П. Сурміна [9, с. 124] (рис.)

При загальній позитивній оцінці таке схематичне зображення містить деякі суттєві дискусійні положення, які потребують проведення спеціальних подальших дослі-

джень із проблеми класифікації методів у сфері наукової діяльності.

Із суто прагматичних позицій у процесі підготовки магістерських робіт і дисертацій автори схильні до використання наукових публікацій та навчальних посібників, в яких пропонується поділ методів дослідження на дві класифікаційні групи: перша – загально-наукові методи, друга – спеціальні методи.

При цьому слід мати на увазі, що дослідження в сфері аграрної економіки порівняно з технічними галузями мають свою специфіку. По-перше, об'єкти дослідження різняться складністю й поліфункціональністю; часто сутність явищ і форм їх прояву не збігаються достатньо гармонійно; унікальність багатьох об'єктів та предметів часто унеможливорює експериментальні дослідження; в економічній сфері не так чітко проявляються закони, як це має місце в природі й техніці; суттєве значення має тут і просторово-часова визначеність об'єктів дослідження. По-друге, предмет дослідження, який співвідноситься з об'єктом дослідження мовою філософії як часткове й загальне, концентрує в собі найбільш значущі властивості об'єкта дослідження. При цьому на предмет дослідження поширюються всі щойно перелічені особливості об'єкта дослідження. По-третє, високий ступінь абстракції знань у сфері аграрної економіки зумовлює відповідні труднощі з формулюванням предмета, наукової проблеми та мети дисертаційного дослідження, на підставі яких «народжується» назва дисертації (тема). Ступінь важливості економічних проблем і стан непізнаності об'єкта й предмета дослідження мають враховувати притаманні їм характеристики щодо їхньої ролі в суспільному житті – масштабності, стабільності та ступеня новизни.

Ці три наведені чинники зумовлюють використання в процесі дослідження відповідних методів для сфери аграрної економіки, що ставить дослідника перед фактом необхідності копіткого добору й кваліфікованого використання загальнонаукових і, ще більшою мірою, спеціальних методів дослідження. Серед них для аграрної економіки найбільш притаманні такі методи [17]: економіко-статистичний, монографічний, роз-

рахунково-конструктивний, балансовий, нормативний, економіко-математичний, експериментальний, моделювання, порівняння, групування, графічний тощо.

У процесі досліджень в аграрній економіці широкого застосування набуло споріднене з терміном «метод» слово «методика». Сутність останнього з'ясовується таким чином. У спектрі наукової діяльності окрема дія виконується одним якимось способом, тобто одним методом. А складніші її структурні елементи (операції та роботи) потребують для свого виконання кількох споріднених способів (методів), які й становитимуть поняття «методика». Таке судження збігається із тлумачним словником української мови, де читаємо: «Методика – це сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного виконання будь-якої роботи» [6, с.339]. Наприклад, одна з операцій одержання інформації від респондентів складається з таких дій: підготовка анкет, розмноження анкет, розповсюдження анкет, мотивування респондентів, фіксування одержання анкет, ознайомлення зі змістом відповідей, математична обробка анкет, побудова таблиць і рисунків для унаочнення результатів опитування. Способи виконання цих дій (методи) в лексиці сучасної мови дають право називати їх у сукупності методикою анкетного опитування.

Висновки. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що метод як явище в практичній діяльності людей – це спосіб виконання конкретної дії, або операції, або роботи. Методи наукового дослідження як явище – це також способи виконання конкретних дій, або операцій, або робіт на всіх етапах (ланках) процесу дослідження: від обрання об'єкта дослідження й до запровадження результатів дослідження у практичну діяльність.

Оскільки всі методи дослідження за своїм змістом з'ясовують, пропонують і вимагають від дослідника як саме належить йому діяти, то з позицій семасіології їх слід віднести до поняття «принципи». Це дає підстави зробити висновок про те, що «методи дослідження» як явище абстрагуються в теорію як свого роду принципи (правила).

У структурі наукової діяльності поряд зі звичайними простими діями мають місце складніші її елементи – операції та роботи, які для свого виконання вимагають застосування ряду, а то й серії простих споріднених методів. Така сукупність використаних споріднених методів утворює похідне від них поняття «методика дослідження». Поділ усіх

методів дослідження на дві класифікаційні групи – загальнонаукові та спеціальні, доцільно використовувати в практичній роботі з підготовки практичних робіт і дисертацій, але цим не вичерпується проблема їх класифікації на достатню глибину й потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Список використаних джерел

1. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. 5-те вид., виправл. і доп. / Автор – упорядник Л.А. Пономаренко. – К.: Вид-во «Толока», 2011. – 80 с.
2. Єрмаков О.Ю. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. / О.Ю. Єрмаков, Г.Б. Погрішук, В.І. Чорнодон – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2009. – 290 с.
3. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Г.С. Цехмістрова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003. – 240 с.
4. Новий словник іншомовних слів / уклад. і передм. О.М. Сліпущко. 20000 слів. – К.: Аконті, 2007. – 848 с.
5. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 1600 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Г.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005 – 768 с.
7. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1/ С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
8. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
9. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця / Ю.П. Сурмін. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.
10. Кандиба А.М. Менеджмент наукового дослідження: навч. посіб. / А.М. Кандиба. – К.: Аграрна наука, 2007. – 220 с.
11. Клименко М.О. Основи та методологія наукових досліджень: навч. посіб. / М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк – К.: Аграрна освіта, 2010. – 352 с.
12. Мочерний С.В. Методологія економічних досліджень / С.В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
13. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В.А. Ядов. – Самара: Самарский ун-т, 1995.
14. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
15. Суслов И.П. Методология экономического исследования (общие вопросы) / И.П. Суслов. – М., 1974. – 334 с.
16. Ганін В.І. Методологія соціально-економічних досліджень: навч. посіб. / В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова. – К.: «Центр навчальної літератури», 2008. – 224 с.
17. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ. – 2002. – 624 с.
18. Іванух Р. А. Аграрна економіка і ринок / Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський, Є.М. Білан. – Тернопіль: "Збруч", 2003. – 306 с.
19. Michael Armstrong. A handbook of MANAGEMENT techniques: the best-selling guide to modern management methods. 3rd edition. – KOGAN PAGE, 2006. – 876 p.
20. Honkapohja S. Methodology doesn't matter, but the history of thought might. In The State of Macro economics / S. Honkapohja (ed.). Oxford: Basil Blackwell. 1989 – s. 344 – Bibliogr.: s. 263—279.
21. Welch F. Human capital theory: education, discrimination and life cycles. American Economic Review / F. Welch, 1975 – s. 75, Bibliogr.: s.63—73.
22. West J. A. Methodology. Journal of Political Economy / West J. A. and Toonder J.G., Whitaker J. K., Stuart M., London The Case for Astrology.: Penguin Books. 1975 – s.1088 – Bibliogr.: s 1033-1050.
23. Dooley D. Social research methods. 4th ed. / Dooley, David Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2001 – s. 386.
24. Kathleen B. Foundations for research: Methods of inquiry in education and the social sciences. / De Marrais, Kathleen B. and Stephen D. Lapan Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates. 2004. – s. 432.
25. Babbie E.R. The basics of social research (4th ed.) / E.R.. Babbie, Australia: Thomson/Wadsworth. 2007. – s. 576 .

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013 р.

*